

УДК 376-056.26:616.831/.832.016:811.161.2'35-028.31

ПРОБЛЕМА ОПАНУВАННЯ НАВИЧОК ЧИТАННЯ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ІЗ ДИТЯЧИМ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛИЧЕМ (ДЦП) У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ольга АРКАДЬЄВА, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, olga.o.arkadieva@gmail.com

Розглянуто сучасні погляди на труднощі оволодіння навичкою читання учнями 2 – 4 класів із церебральним паралічем (аналіз літературних джерел, підходи до вивчення проблеми, зв'язок з державними програмами). Проаналізовано наявні сучасні інформаційні технології в корекційному навчанні дітей із різними особливостями психофізичного розвитку та підтверджено ефективність їхнього застосування. Репрезентовано результати дослідження першого етапу наукового експерименту: аналізу порушень за всіма параметрами читання, стан сформованості компонентів психологічної структури читання.

Ключові слова: дитячий церебральний параліч, аналізаторні системи; затримка психічного розвитку, порушення читання, загальний мовленнєвий недорозвиток.

Ольга АРКАДЬЄВА, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА ОВЛАДЕННЯ НАВЫКАМИ ЧТЕНИЯ МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ С ДЕТСКИМ ЦЕРЕБРАЛЬНЫМ ПАРАЛИЧЕМ (ДЦП) В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье рассмотрены современные взгляды на трудности овладения навыками чтения учениками 2 – 4 классов с церебральным параличом (анализ литературных источников, подходы к изучению проблемы, связь с государственными программами). Проанализированы имеющиеся современные информационные технологии в коррекционном обучении детей с различными особенностями психофизического развития и подтверждена эффективность их применения. Представлены результаты исследования первого этапа научного эксперимента: анализ нарушений всех параметров чтения, состояние развития компонентов психологической структуры чтения.

Ключевые слова: детский церебральный паралич, анализаторные системы, задержка психического развития, нарушение чтения, общее речевое недоразвитие.

Olga ARKADIEVA, Institute of Special Education, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, m. Kyiv, Ukraine

THE PROBLEM MASTERY OF READING IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY (CP) IN THE LIGHT OF MODERN RESEARCH

In the article the modern views on the difficulties of mastering reading skills pupils 2 – 4 classes with cerebral palsy (analysis of the literature, approaches to the problem, the relationship with government programs). Analyzed the available modern information technology in correctional education of children with various special needs and confirmed the effectiveness of their application. Represented the first stadium of the study results of scientific experiment: analysis of violations in all aspects of reading, the state formed components psychological structure of reading. Apply typology of the most common

© Аркадьєва О., 2015

mistakes in reading materials made by 2th – 4th grade pupils with cerebral palsy. Generalized results and the expediency of the study of pupils with cerebral palsy using information technology appropriate mechanisms that account for violations mechanisms and allow correctional impact on the development and improvement of reading, drawing on stored psychological structure components of reading and gradually bring all important for the activity, sensors systems, balance the integrative activity, provide flexibility and variation methods.

Keywords: cerebral palsy (CP), sensors systems, delayed mental development, reading dysfunction, general underdevelopment of speech

Сучасні процеси глобалізації та інформатизації суспільства зумовлюють зростання попиту на самодостатню творчу особистість, у формуванні якої визначальна роль належить мові, що знаходить відображення у Концепції мовної освіти в Україні (2011), підґрунтям якої виступають Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти (2003). Підсилення ролі мови відбувається через розуміння того факту, що вона виступає не лише об'єктом вивчення, а й інструментом навчально-виховної діяльності. Виражені порушення мовлення у молодших школярів із дитячим церебральним паралічем (ДЦП), незважаючи на наявність Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими потребами (2013) та навчальних програм (2014), є суттєвою перешкодою на шляху до набуття мовної та мовленнєвої компетенції. Одна з ключових причин недостатньої ефективності оволодіння лінгвістичними знаннями, полягає у труднощах опанування навичок писемного мовлення, опора на яке, за умови повноцінного його перебігу, уможливило зростання рівня самодостатності у контексті вивчення кожної з навчальних дисциплін, з одного боку (Т. Алтухова, Л. Бартенева, Е. Данілавічюте, В. Ільяна, З. Пригода, Н. Чередніченко, О. Гриненко), а з іншого, – впливає на якість функціонування нейрофізіологічних механізмів усного мовлення (В. Velichkovsky, E. Scheerer).

Система зафіксованих на фізичних носіях графічних знаків забезпечує постійний доступ до відображеного у писемному вигляді людського досвіду шляхом розчленування єдиного зорового образу кожного слова на окремі графеми з наступним їх фонологічним кодуванням (В. Velichkovsky), що відображає сутність і мету читання як рецептивного виду діяльності зі складною психологічною структурою та динамічним механізмом, який формується поступово (О. Лурія, С. Ляпідевський). Підґрунтя читання передбачає достатній рівень розвитку усного мовлення (Р. Боскіс, Р. Левіна, Л. Назарова, Н. Нікашина, Л. Спірова, М. Хватцев, С. Ingram та ін.), когнітивної сфери (Г. Воронова, В. Ковшиков, О. Корнев, О. Лурія, Є. Соботович, Р. Трігер, R. Engbert, R. Kliegl, A. Nuthmann та ін.), аналізаторних систем (С. Ляпідевський, Р. Лалаєва, О. Dimigen, A. Hohlfeld, A. Jacobs, R. Kliegl, W. Sommer та ін.) і їх інтегративної діяльності (В. Бельтюков, Б. Ломов, Р. Лурія, Л. Цветкова, R. Kliegl & R. Engbert та ін.).

Дефіцитарність пропріоцептивного аналізатора у контексті рухових порушень при ДЦП призводить до недостатності моторного компонента діяльності, що значно ускладнює сенсорний, інтелектуальний, афективний та мовленнєвий розвиток дитини (Семаго М., Семаго Н.). Своєрідність церебрально-органічного генезу полягає у значній нерівномірності в розвитку психічної сфери, і має варіанти прояву: локальний дизонтогенез окремих психічних функцій, зниження розумової працездатності, недостатність довільної регуляції психічної діяльності та специфічна затримка психічного розвитку, що може призводити до виникнення різних форм дисграфій та дислексій у молодших школярів із ДЦП (Блажевський І., Ейдінова М., Іпполітова М., Мастюкова О., Миргород П., Правдіна-Винарська О., Чайковська І., Яковенко Т. та ін.). Утім, сучасні вітчизняні й зарубіжні дослідження здебільшого зосереджені на вивченні та профілактиці порушень письма у цієї категорії молодших школярів, що пояснюється різноманітністю видів цієї діяльності, психологічна структура кожного з яких має свою специфіку відповідно до алгоритму послі-

довності виконання дій, та є індикатором певного рівня сформованості її компонентів, озброюючи дослідника багатим асортиментом одиниць аналізу, результатом чого виступає створення методик диференційованого корекційного впливу, і підтверджує доцільність організації таких досліджень (Данілавічюте Е., Іпполітова М., Каліжнюк Е., Коваль Л., Левченко І., Мастюкова О., Хайруліна І., Халілова Л.). Своєрідність вітчизняних розвідок полягає у тому, що представлені у них факти спростовують традиційне тлумачення порушень письма з позицій домінування рухових розладів у структурі дефекту (Данілавічюте Е., Коваль Л.), доводять ефективність використання інформаційних технологій (Коваль Л.), що відкриває нові перспективи для подальших досліджень.

Водночас, окремих досліджень, метою яких би було вивчення особливостей перебігу процесу читання (характер і динаміка прямого та зворотного розвитку порушень) у молодших школярів із ДЦП з урахуванням дифузного характеру ураження незрілого мозку (Л. Журба, О. Мастюкова, К. Семенова), що призводить до поліморфності церебральної патології, наразі не має. Діагностика та подолання порушень даного виду писемної діяльності розглядається як складова цілісного комплексу логопедичних послуг у навчальних закладах відповідного профілю, а природа їх виникнення пояснюється або наявністю порушень рухової функції в цілому та тісним зв'язком недосконалого усного мовлення і читання, або розглядається у контексті однієї з відомих форм дислексії у випадках як наявності, так і відсутності порушень усного мовлення. Утім, спостереження практиків свідчать про своєрідний перебіг процесу читання у молодших школярів з ДЦП, відсутність прямої кореляції недоліків усного мовлення і читання, їх невідповідність будь-якій з форм дислексії. Поза увагою залишаються особливості розвитку компонентів психологічної структури читання, що є водночас складовими структури письма, та, відповідно до результатів вищезазначених досліджень, визначають алгоритми диференційованих механізмів порушень у контексті ДЦП.

Розглядаючи читання як навчальний процес в аспекті сучасності та стрімкого розвитку інформаційних технологій, ми зробили аналіз навчально-технічного забезпечення для дітей із різними порушеннями психофізичного розвитку і зокрема із церебральними паралічами. Сучасні дослідження доводять актуальність та успішність навчання дітей за допомогою інформаційних технологій. Так, у загальноосвітніх школах відбувається поступовий перехід від друкованих навчальних матеріалів до електронних носіїв (електронні пристосування, навчальні книги, планшети, комп'ютери). Відповідно до положення про інклюзивну освіту, діти з порушеннями психофізичного розвитку також можуть успішно оволодівати сучасними інформаційними технологіями. У літературних джерелах, присвячених цій проблемі, присутні дані про те, що навчання за допомогою комп'ютерних програм та пристосування є набагато ефективнішими порівняно із традиційною методикою (Н. Чертова, Т. Крицкая, О. Кукушкіна, Є. Гончарова, Л. Лазунова, Б. Мороз, Л. Коваль, О. Качуровська та ін.).

З-поміж новітнього технічного забезпечення в Україні та країнах пострадянського простору найбільшої популярності набули такі програми корекційного спрямування: логопедичні тренажери «Дельфа 142», «Дельфа 300», «Ігри для Тігри» (Росія), «Живий звук» (Україна), «Демосфен» (Росія), «Видиме мовлення III» (Білорусія), «В країні цікавих звуків», «Адаптація лого» (Україна), «Математика для тих, кому важко», «Склад числа», «Світ за твоїм вікном» (Росія). Для дітей із церебральними паралічами розроблені програми, переважно спрямовані на корекцію і реабілітацію рухової сфери: «Реамед-3» (Росія) – призначений для діагностики, відновлювального лікування та корекції рухових розладів різної етіології. Тренажери «Ручний велосипед», «Платформа» (Росія) розвивають у дітей із фізичними порушеннями вестибулярний апарат, м'язово-суглобну чутливість та диференціальні рухи м'язів. В Україні створено комп'ютерні програми для розвитку моторики дітей із ДЦП: «Песик» (розвиток динаміки, тренування рухів, маніпулятивність рук), «Ракета» (розвиток рухливості корпусу тіла, тулуба).

Аналізуючи стан навчально-методичного забезпечення для дітей із церебральними ураженнями в навчальних закладах, ми дійшли висновку, що вчителі спеціальних шкіл й надалі користуються підручниками за загальноосвітньою програмою. Факт наявності сучасних комп'ютерних програм для дітей із ДЦП також свідчить про вектор спрямованості розвитку на рухову сферу, залишаючи поза увагою інші. З огляду на вищезазначені відомості, було здійснено науково-педагогічне дослідження упродовж 2012 – 2014 рр. на базі спеціальної школи-інтернату № 15 для дітей із наслідками поліомієліту та дитячим церебральним паралічем м. Києва. Науковий констатувальний експеримент охоплював два етапи: дослідження параметрів читання на основі текстового й графемного матеріалу і дослідження спеціальних функцій і операцій, які є ключовими в оволодінні навичкою читання.

Метою першого етапу констатувального дослідження було виявлення всіх можливих параметрів порушення читання в учнів із ДЦП: швидкість, спосіб, виразність читання, правильність та розуміння тексту. Для діагностики цих параметрів була використана методика, розроблена та апробована сучасними вченими Е. Данілавічюте та В. Ільяною [1; 3]. Були створені спеціальні емпіричні умови та дібрано діагностичний матеріал, що відповідав віковим характеристикам учнів. Методикою було передбачено читання тексту на швидкість; читання слів, що різнилися за акустико-артикуляційними ознаками; читання літер в алфавітному і дифузному порядку.

Результати першого етапу констатувального експерименту показали, що рівень сформованості навички читання у молодших школярів із ДЦП відстає порівняно із однолітками, розвиток яких відбувається за звичайним алгоритмом. Усі параметри читання (спосіб, правильність, виразність, швидкість, інтонування) виявилися зниженими. Водночас, найпоказовіші результати було отримано при аналізі розуміння та усвідомлення тексту, що складає основну мету розвитку навички читання. Так, більшість молодших школярів із ДЦП не виявилися спроможними повністю відтворити суть прочитаного, а лише переказували окремі частини чи користувалися опорою на навідні запитання. Отримані дані продемонстрували низький рівень успішності (у 2 класі – 29,5 %, у 3 класі – 9 %, у 4 класі – 31 %).

Аналіз результатів дослідження дав змогу встановити, що більшості учнів із ДЦП було притаманне побуквене чи поскладове читання в 2 класі і складами і словами в 3 та 4 класах. Читання більшості дітей із церебральними ураженнями характеризувалося відсутністю інтонування, унаслідок специфічних особливостей функціонування мовленнєвого апарату (дизатрія, стерта форма дизатрії), голос був стихаючим, маломодульованим. Читацька продукція учнів характеризувалася великою кількістю помилок, які були виокремлені та згруповані за схожими ознаками: пропуски, помилкове прогнозування, заміни, додавання, перестановки, недочитування, злиття, спотворення та перекручування слів. Найпоширенішими з-поміж них виявилися: заміни різноманітного походження (заміни за місцем творення, за способом творення; змішування за дзвінкістю та глухістю звуків, м'якістю та твердістю; заміни графічно схожих літер); пропуски звуків (голосних, приголосних, складів), додавання (упобінення графем та складів), помилкове прогнозування (правильна реалізація флексій). Види помилок дали можливість припустити, що в основі виникнення таких помилок лежить механізм порушення функціонування аналізаторів, що беруть участь у процесі читання: зорового, акустичного та кінестетичного. Відповідно до специфіки розвитку (незрілості) цих аналізаторів у дітей із ДЦП (І. Мамайчук, Л. Шипіцина, Е. Мастюкова, М. Іпполітова, М. Ейдінова, Е. Правдіна-Винарська) [2; 4; 5] було створено методику діагностики стану сформованості функцій та операцій слухової та зорової модальностей.

Детальне дослідження на другому етапі констатувального експерименту виявило недостатній рівень сформованості зорової та слухової аналізаторних систем на різних рівнях.

За результатами дослідження комбінований дефект було виявлено у більшості учнів із ДЦП – 85 % обстежуваних, у 15 % дітей рівень розвитку слухо-зорових функцій та операцій був знижений, але показники наближалися до нормативних. Результати діагностики мисленнєвої діяльності більшості школярів із ДЦП (80 %) характеризувалася достатнім рівнем розвитку за нормативними показниками, і тільки 20 % учнів мали затримку психічного розвитку (ДЦП+ЗПР). Розвиток компонентів мовлення на відміну від мисленнєвої діяльності виявився зниженим і характеризувався загальним мовленнєвим недорозвитком (ЗНМ II–III рівнів). Завдання, що діагностували стан розвитку лексичної та граматичної сторін мовлення, було виконано на дуже низькому рівні (80 % молодших школярів із ДЦП), і тільки у 20 % учнів спостерігалось незначне його зниження.

Таким чином, були виділені групи молодших школярів із ДЦП за провідним механізмом порушення та розроблена експериментальна методика у вигляді комп'ютерних модулів для подолання труднощів оволодіння навичкою читання у дітей із ДЦП 2–4 класів.

Уперше було розроблено та впроваджено роботу з комп'ютером як важливу складову експериментальної корекційно-попереджувальної методики у якості компенсаторного засобу. Результативність основних напрямів корекційного впливу запропонованої методики забезпечено врахуванням виявлених механізмів порушень, спрямуванням основного корекційного впливу на розвиток і вдосконалення читання з опорою на збережені аналізатори та поступовим залученням усіх, важливих для даного виду діяльності, аналізаторних систем, формуванням їх інтегративної діяльності, варіативністю методики, впровадженням нових інформаційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данілавічюте Е. А. Порушення письма в учнів II – IV класів з дитячим церебральним паралічем та шляхи їх корекції: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.03 / Еляна Анатоліївна Данілавічюте. – К., 1997. – 234 с.
2. Данілавічюте Е. А. Програмне забезпечення процесу опанування англійської мови учнями 1 – 4 та 5 класів із тяжкими порушеннями мовлення / Е. А. Данілавічюте // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2014. – № 3. – С. 30 – 40.
3. Эйдинова М. Б., Правдина-Винарская Е. Н. Детские церебральные параличи и пути их коррекции / М. Б. Эйдинова, Е. Н. Правдина-Винарская. – М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР. – 1959. – 216 с.
4. Ільяна В. М. Корекція дислексій в учнів молодших класів спеціальних шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.03 / Валентина Михайлівна Ільяна. – К., 2010. – 221 с.
5. Ільяна В. М. Подолання дислексій в учнів 2 – 4 класів загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення / В. М. Ільяна // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2014. – № 1. – С. 18 – 27.
6. Мастюкова Е. М., Ипполитова М. В. Нарушение речи у детей с церебральным параличом: Кн. для логопеда. / Мастюкова Е. М., Ипполитова М. В. – М.: Просвещение, 1985. – 204 с.
7. Шипицына Л. М., Мамайчук И. И. Детский церебральный паралич / Шипицына Л. М., Мамайчук И. И. – Спб.: Дидактика Плюс. – 2001. – 272 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Danilavichutie E. A. (1997). Porushennia pysma v uchniv II – IV klasiv z dytiachym tserebralnym paralichem ta shliakhy yikh korektsii: dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.03 / APN Instytut spetsialnoi pedahohiky, Kyiv. (In Ukrainian).
2. Danilavichutie Elyana (2014). English language courseware for students of 1– 4th and 5th grades with severe speech disabilities. Exceptional Child: Teaching and Upbringing, Vol. 3(71), pp. 30 – 40. (In Ukrainian).
3. Jejdinova M. B., Pravdina-Vinarskaja E. N. (1959). Detskie cerebral'nye paralichi i puti ih korektsii [Different kinds of Cerebral Palsy and ways of their correction], Moskva, APN RSFSR. (In Russian).
4. Ylyana V. M. (2010). Korektsiia dysleksii v uchniv molodshykh klasiv spetsialnykh shkil dlia ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia: dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.03 / APN Instytut spetsialnoi pedahohiky, Kyiv. (In Ukrainian).
5. Ylyana Valentine (2014). Dyslexia overcoming at students of 2 – 4 grades of regular schools for children. Exceptional Child: Teaching and Upbringing, Vol. 1(69), pp. 18 – 27. (In Ukrainian).
6. Mastjukova E. M., Ippolitova M. V. (1985). Narushenie rechi u detej s cerebral'nyim paralichom [Speech disorders in children with cerebral palsy], Moskva, Prosvshhenie. (In Russian).
7. Shipicyna L. M., Mamajchuk I. I. (2001). Detskij cerebral'nyj paralich [Cerebral palsy], Spb. Piter. Didaktika Pljus. (In Russian).